

„DĚLNICKÁ TŘÍDA“ V MODERNÍ SOCIÁLNÍ HISTORIOGRAFII

Michal Pullmann, Jakub Rákosník

„Working class“ in the Modern Social Historical Writing

Current historical debates about class formation and collective identities in the modern societies point out the importance of the analytical category of *class*. The essay reconstructs various approaches to the category of class in the modern historical writing – based on differentiation and polarizing social structures (J. Kocka), class experience and class consciousness (E. P. Thompson), class discourse (G. Stedman Jones), „imaginary institution of society“ (P. Joyce). Upon these approaches, we employ different ways of historical explaining of the class formation to appreciate the issue of making and differentiation of normative patterns, allowing agents to identify suffering as a social phenomenon and opening new struggles for recognition.

Jakub Rákosník (1977) působí na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, Rakojaff@ff.cuni.cz

Michal Pullman (1974) působí na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, michal_pullmann@yahoo.com

Mínění o pojmu „dělnická třída“ a o koncepci sociálních tříd se dnes značně různí: třídní analýzy společnosti jsou jak objektem stigmatizace a vytěšňování, tak předmětem četných kontroverzí i kategorického ujišťování odborníků, že se jedná o vysoce užitečný koncept, postihující klíčové rysy a tendence moderní společnosti.¹ Již tento ambivalentní postoj signalizuje, že význam konceptu je v něčem výjimečný: že stojí za pokus o rozluštění, do jaké míry nám pomáhá porozumět povaze moderní společnosti a spletitým cestám jejího vývoje, resp. kde z něj naopak mohou vznikat deformace minulosti či současnosti. Pohled za „zástěnu“ stigmatizace, jimž

1 RICHARD RORTY, *Back to Class Politics*, Dissent 44/1997, s. 31-34; MIGUEL A. CABRERA, *Postsocial History. An Introduction*, New York 2004.

byl koncept tříd – přinejmenším v českém prostředí – v posledních patnácti letech vystaven, vyžaduje jak jeho historizaci, tak umístění do současného myšlenkového terénu, vymezeného postmoderními impulsy, multikulturalismem, politikou uznání atd.

Tomuto začlenění do souřadnic soudobých sociálněvědních diskusí se koncept tříd nikterak nevzpírá; naopak, historické diskuse o utváření a proměnách dělnictva v 19. století v mnohém předjímalý dodnes živé spory o podobách a interpretaci sociálních nerovností anebo také třeba nedávný obrat ke kulturněhistorickým přístupům.² Historické analýzy utváření tříd nejsou pouze oblastí, v níž se dnes uplatňují nejrůznější podněty, nýbrž staly se důležitým východiskem pro promyšlení konceptů identity, forem skupinové determinace, proměn sociálních nerovností atd.

Jedním z nejobtížnějších problémů při orientaci ve složitém terénu historických prací o nejrůznějších třídních uskupeních je definiční otázka: pojem sociálních tříd má dnes mnoho významů, které se částečně překrývají, někdy jsou dokonce v určitém napětí. S respektem k různosti pojetí a komplexitě předmětu bychom se rádi pokusili o rozšíření pojmu „třída“, jak je obsažen v různých historických analýzách, a tím přispěli k porozumění současným debatám a diskusím o podobě a významu třídní diferenciace v moderní společnosti. K tomu bude nejdříve zapotřebí podrobit samotný pojem třída alespoň krátké historizaci v rámci vývoje sociálních dějin. Stručná rekonstrukce pojetí Karla Marxe a Maxe Webera se pak stane východním bodem pro zhodnocení strukturálního přístupu, reprezentovaného v díle Jürgena Kocky. V návaznosti na to budou v dalších dvou krocích nastíněny obrysy nedávných diskusí a snah o kulturalistické pojetí tříd. Pozornost se zde soustředí na přístupy, které nejvíce zasáhly do proměn a reformulace třídních analýz – na autory jako E. P. Thompson, G. Stedman Jones, P. Joyce a další. Tento postup nakonec umožní načrtnout pozici, v níž se momentálně nacházíme; zde bude snad již přesvědčivě doložena teze, že koncepce tříd není jen součástí zastaralé marxistické kategorizace dějin, nýbrž že je významným analytickým nástrojem a souborem důležitých otázek, jejichž řešení v minulosti je významnou součástí porozumění dnešku.

Sociální historie a třídní analýza

V českém akademickém prostředí nebyla užitečnost pojmu třída zpochybněna snad nikdy tak výrazně jako v posledních patnácti letech. Vzhledem ke čtyřice-

2 FIONA DEVINE, MIKE SAVAGE, JOHN SCOTT, ROSEMARY CROMPTON (edd.), *Re-thinking Class – Culture, Identities and Lifestyle*, New York 2005.

tileté aplikaci marxismu-leninismu panuje v domácí historiografii od roku 1989 natolik silná averze k pojmu „dělnická třída“, že s ním drtivá většina sociálních historiků dodnes raději nepracuje.³ Jak výstižně poznamenal Richard J. Evans, dogmatický marxismus nabídl vědecké vysvětlení situace proletariátu: dělnická třída zde nevyhnutelně uskutečňuje jeho pravdy a socialistický světónázor se šíří ruku v ruce s nutně rostoucí proletarizací.⁴ Této zátěže, jaká je do jisté míry i dnes přítomna v pojmu „dělnická třída“, se mnozí historici snaží zbavit užíváním náhradních pojmů jako dělnická vrstva nebo dělnictvo. Ani metafora rozvrstvení, která je svým předjímáním hierarchie mezi „vrstvami“ poněkud problematickou náhradou „tříd“, však nedokáže potlačit otázky o původu a kritériích skupinové diferenciaci a kolektivní politické akce. Nechceme-li se důležitým analytickým otázkám dlouhodobě vyhýbat, je třeba se vši vážností interpretovat vztahy mezi hospodářskou strukturou, skupinovým vědomím a sociálním jednáním. Právě ve vysvětlení těchto vztahů tkví jak nejvýraznější stimuly, tak problémy sociálních historiků (a nejen jich), které se vinou od Marxe až po současnost.

Třídní analýzy lze v sociální historiografii rozčlenit do tří pomyslných proudů interpretace. Miguel A. Cabrera ve své inspirativní knize rozlišil tři periody vývoje sociální historiografie: sociální historii, novou kulturní historii a post-sociální historii.⁵ Každá z těchto period byla provázena odlišným pohledem na kategorii *sociální třídy*.

Sociální historie se zrodila jako reakce vůči subjektivismu tradičního výkladu dějin. Namísto jednotlivce (subjektu) jako autonomního činitele v dějinách položila

3 Srov. JIŘÍ KOŘALKA, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914*, Praha 1996. Dále JIŘÍ MA-
TĚJČEK, JANA MACHAČOVÁ, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*, Opava 2002.
Přestože jde o jednu z nejdůležitějších textů o sociální struktuře české společnosti 19. století, „třída“
jako analytický pojem zde nehraje žádnou roli. V současné domácí sociologii je rezervovanost vůči
analýze tříd mnohem méně výrazná. Z posledních dvou desetiletí pocházejí dvě zdařilé původní práce,
které mapují vývoj užívání pojmu „třída“ v sociální analýze od Marxe po současnost – srov. JAD-
WIGA ŠANDEROVÁ, *Sociální stratifikace: Problém, vybrané teorie, výzkum*, Praha 2000; TOMÁŠ
KATRŇÁK, *Třídní analýza a sociální mobilita*, Brno 2005. Podobné pokusy v české historiografii
dosud chybějí.

4 RICHARD EVANS, *Proletarians and Politics: Socialism, Protest and the Working Class in Germany before the First World War*, New York-London 1990, s. 53.

5 M. A. CABRERA, *Postsocial History. An Introduction*. Různé varianty „cabrerovského“ pojetí periodizace sociální historiografie můžeme nalézt rovněž u jiných autorů – srov. LAURA FRADER, *Dissent Over Discourse: Labor History, Gender and the Linguistic Turn*, *History and Theory* 34/1995, s. 213-230. Srov. též DANIEL WALKOWITZ, *The Cultural Turn and New Social History: Folk Dance and the Renovation of Class in Social History*, *Journal of Social History* 39/2006, s. 781-784.

sociální historie důraz na společnost – na sféru socioekonomických vztahů, chápaných jako *objektivní struktura* určující jednání lidí. Identita, vědomí, hodnocení stejně jako politické instituce zde byly pojímány, zjednodušeně řečeno, jako produkty objektivních struktur – třídní příslušnost pak byla určena především pozicí člověka v hospodářském systému. V moderní sociální historiografii byl tento přístup plodně rozvíjen zejména v díle J. Kocky.

V 60. letech 20. století byla socioekonomická jednostrannost „klasické“ sociální historie vystavena kritice. Tzv. nová kulturní historie kladla důraz na relativní autonomii kulturní i politické sféry ve vztahu k ekonomice. Individua a jejich duchovní svět byly v tomto modelu pojaty nikoli jako promítnutí stavu objektivní struktury, či dokonce její funkční derivace, nýbrž jako výkladově paralelní faktor, jenž určoval podobu sociálních vztahů. Do popředí zájmu historiků se v případě sociální třídy dostala kategorie *zkušenosti*. Jako typický příklad tohoto směru bádání může posloužit dílo významného britského historika Edwarda P. Thompsona. Existence třídy se zde přesunula z oblasti objektivní hospodářské struktury do sféry zkušeností, které byly pojaty jako zdroj třídní identifikace lidí.

V přístupu tzv. post-sociálních historiků⁶ se dále oslaboval, resp. se zcela rozkládal deterministický vztah mezi objektivními strukturami a sociální praxí. Od obou předchozích interpretačních okruhů se tento proud bádání odlišoval především svým důrazem na diskurzivní konstrukci reality. Nejvýraznějšími reprezentanty tohoto pojetí na poli dějin dělnického hnutí jsou G. Stedman Jones či P. Joyce.

Karel Marx a Max Weber

Své klasické představitele má třídní analýza v zakladatelích moderního myšlení o společnosti, v díle Karla Marxe a Maxe Webera. Oba autoři kladli velký důraz na svébytnou povahu kapitalistického hospodářství, která ve značné míře podmiňuje třídní rozdělení společnosti. Oba autoři nicméně zdůvodňovali platnost svých analýz třídní společnosti odlišným způsobem: někdy proto bývá zjednodušeně rozlišováno Marxovo „silné“ a Weberovo „slabé“ pojetí třídy.⁷

6 V českém prostředí bývají tito historikové nejčastěji označováni jako „postmodernisté“. Pojmy jako „stoupenci lingvistického obratu“, „postmodernisté“, „post-strukturalisté“ a „post-sociální historici“ v tomto článku z praktických důvodů užíváme jako synonymní označení – domníváme se, že nepřesnost, či dokonce vágnost těchto označení by neměla zastírat inovativní potenciál těchto konceptuálních návrhů.

7 DAVID J. LEE, BRYAN S. TURNER, *Conflict about Class: Debating Inequality in late Industrialism*, London-New York 1996, s. 5-15.

Ústředními kategoriemi marxistické třídní analýzy jsou jednak „základna“ a „nadstavba“, jednak „třída o sobě“ a „třída pro sebe“. „Třída o sobě“ je pro Marxe určena *společnou situací a společnými zájmy lidí* – životními podmínkami, které předurčují postavení jednotlivců. Vyznačuje ty jedince, kteří se společně nacházejí ve stejném postavení v rámci výrobních vztahů. „Třída pro sebe“ se pak utváří tehdy, když tito lidé vedou patřičné zápasy proti jiným třídám a v nich hájí své zájmy.⁸

Marx členil kapitalistickou společnost do tří velkých sociálních tříd podle vlastnictví výrobních prostředků: na námezdní dělníky (pracovní síla), kapitalisty (kapitál) a pozemkové vlastníky (půda).⁹ V jiných svých textech Marx pracoval s pojmem jemněji. Dále členil střední třídu, hovořil o rolnictvu atd., avšak tyto další třídy v procesu prosazování průmyslu a kapitalismu podle Marxe postupně zaničují a přenechávají místo zmíněným třem (a později dvěma) velkým třídním uskupením.¹⁰ Možná právě proto bývá Marxova definice tříd čtena primárně prostřednictvím jeho rozlišení mezi tzv. „základnou“ a „nadstavbou“¹¹ a jeho předpoklady ohledně směřování a hybných sil dějin atd.¹²

Weberovo pojetí třídy je „slabší“ v tom smyslu, že Weber třídu nepovažoval za skupinu lidí s jednotným uvědomělým kolektivním jednáním jako Marx a ani nepojímal třídní konflikt jako motor dějin. Weberova koncepce třídy je tak poněkud statictější vzhledem k historickému vývoji, avšak svou mnohem dynamičtější povahu odhaluje v oblasti komunikace a jednání lidí. Sociální třídou je pro Webera jakákoli skupina lidí, kteří se nacházejí ve stejném *třídním postavení*.¹³ Třídní postavení je klíčem k porozumění stavu a proměnám ve struktuře společnosti: u každého jednotlivce je jeho třídní postavení dáno šancí zajistit si určité statky, dosáhnout určitých životních poměrů a utvářet své životní osudy. Již zde je zřejmé, že spíše než explicitní „solidarita“ jednajících je pro Webera důležitá blízkost v jednání u takových lidí, kteří disponují podobnou mírou a způsobem získávání statků a rozvíjení své pracovní kvalifikace v rámci příslušného hospodářského řádu. Komunikace mezi příslušníky třídy tedy u Webera není vázána historickou teleologií jako u Marxe; namísto toho Weber jako určující princip třídní diferenciacce nabízí předevo vztahů mezi jednotlivci.

8 KAREL MARX, *Německá ideologie*, in: Týž, *Odcizení a emancipace člověka*, Praha 1967, s. 159n.

9 K. MARX, *Odcizení a emancipace člověka*, s. 355.

10 KAREL MARX, *Námezdní práce a kapitál*, Praha 1974, s. 28.

11 K. MARX, *Předmluva ke Kritice politické ekonomie*, in: Týž, *Odcizení a emancipace člověka*, s. 186.

12 S. H. RIGBY, *Marxism and History. A critical Introduction*, Manchester 1998, s. 21n.

13 MAX WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen 1972, s. 177.

Weberovo pojetí tříd mělo obrovskou výhodu v tom, že odvozovalo sociální vztahy, charakteristické pro třídní uskupení, z vzájemné blízkosti lidí ve způsobech jednání, a umožňovalo tak historicky citlivě postihnout komunikaci mezi lidmi a její význam pro třídní diferenciaci společnosti. Slabým místem Weberovy koncepce bylo poněkud statické vymezení tříd, neumožňující historicky tematizovat vztažné body vlastní diagnózy a kritiky (tedy hospodářský řád, šanci aktérů jednat, jejich možnost něčím disponovat atd.). Marxova koncepce zas vykazovala nápadné známky hospodářského determinismu a ideologické předpojatosti, měla však vždy výraznou přednost ve schopnosti vysvětlit dynamiku třídních konfliktů, postihnout historické proměny třídních rozdílů a historizovat samo pojetí společnosti.

Bez ohledu na výhody či nevýhody těchto dvou „klasických“ přístupů byl jejich společným jmenovatelem v otázce geneze sociálních tříd důraz na ekonomiku, tzn. na hospodářské podmínky (objektivně dané hospodářské struktury), jež determinují možnosti sociálního jednání jednotlivců.¹⁴

Jürgen Kocka

Velmi zdařile takovýto strukturní pohled ve svém díle zhodnotil německý historik Jürgen Kocka. Třídní analýzu společnosti uplatnil již ve své první velké práci, v níž se pokusil vysvětlit transformaci německé společnosti v období první světové války.¹⁵ Na základě náročných analýz proměn v zaměstnanosti za války, proměn v rozložení průmyslu, vzrůstu či poklesu příjmů v jednotlivých odvětvích, spotřeby různých statků atd. Kocka rekonstruoval polarizaci německé společnosti v průběhu první světové války. Jeho ústředním zjištěním bylo postupné snižování životních šancí u těch, kteří je již na počátku války měli omezené, a naopak vzestup lidí, kteří měli přístup ke zdrojům a rozhodovacím strukturám státu, který usiloval o aktivní řízení hospodářství a společnosti. Velmi důkladné analýze zde Kocka podrobil

14 V sociální historiografii po druhé světové válce se nezdá, že by se konflikt mezi „marxisty“ a „weberiány“ vyhroutil tak ostře jako v sociologii. Jak již ukázala výše uvedená Cabrerova periodizace, tato obě pojetí představují jednu stranu pomyslné diskuse (tzn. první proud interpretace), zatímco na její opačné straně stojí „kulturalisté“ (druhý a třetí proud interpretace). Tuto skutečnost rovněž výstižně postihla Mary Nolan ve své recenzi na Kockovy práce – *American Historical Review* 97/1992, s. 228–229. Dále srov. PATRICK JOYCE (ed.), *Class*, Oxford 1995, s. 10–12. Joyce zde uvádí: „Němčů, trh je [i u Webera] považován za klíčovou determinantu životních šancí, na jehož základě mohou, nutně však nemusí, třídy vzniknout. Stejně jako u Marxe [i zde] sehrává struktura ekonomiky ústřední roli.“ (s. 11). K výkladu rozdílů Marxova a Weberova pojetí tříd srov. též T. KATRŇÁK, *Třídní analýza a sociální mobilita*, s. 30.

15 JÜRGEN KOCKA, *Klassengesellschaft im Krieg. Deutsche Sozialgeschichte 1914–1918*, Göttingen 1973.

nejdříve dělnickou třídu, aby ukázal její sice nerovnoměrnou, avšak zřejmou vývojovou tendenci směrem ke zblídačování. Analýza podnikatelů mu pak ukázala vysokou míru soudržnosti této třídy, která dokázala výrazně materiálně těžit z blízkosti k místům státního rozhodování. Originální myšlenkou a nejzajímavější částí Kockova výkladu je polarizace „středního stavu“, který se vzhledem k válečným tlakům na hospodářství i společnost postupně vnitřně rozkládal: na proletarizované a levicově radikalizované skupiny nižších zaměstnanců a úředníků, konzervativní vyšší úřednictvo a politicky spíše dezorientované maloobchodníky a řemeslníky. Kocka velmi přesvědčivě ukazuje, že se německá společnost postupně „rozpadala“ do dvou velkých tříd, které od sebe stále výrazněji oddělovaly jejich protichůdné zájmy. Čím více se státní orgány snažily intervenovat do těchto společenských problémů (řízením výroby, organizací zásobování), tím více se prohlubovala dichotomická struktura německé společnosti, jejíž největší část ztrácela zájem na statu quo a v situaci prohrané války pak aktivně či pasivně podporovala změnu politického uspořádání. Kockovi se touto náročnou strukturální analýzou podařilo zachytit společenské předpoklady náhlého zhroucení německého císařství.

Později se Kocka zaměřil detailněji na genezi dělnické třídy, aby se ze své perspektivy pokusil vysvětlit její postupné utváření v průběhu 19. století.¹⁶ Proces formování dělnické třídy Kocka rozčlenil do čtyř úrovní.

Východiskem analýzy je zde rozvoj kapitalismu, růst obyvatelstva, osvícenská ideje a v neposlední řadě též centralizace státu a růst jeho moci (úroveň 1). Tyto strukturální proměny podle Kocky vedly k rozkladu tradiční stavovské společnosti a byly předpokladem vzniku moderní společnosti třídní. Součástí těchto procesů byl právě rozmach námezdní práce, tj. rostoucí závislost pracujících na tržních mechanismech (úroveň 2). Zrodil se tak moderní duální vztah zaměstnavatel/zaměstnanec oproti tradičnímu pán/poddaný, kde bylo mezi oběma stranami mnohem více vazeb (včetně zaopatřovacích) než v případě námezdního vztahu, založeného na formálně svobodné pracovní smlouvě. Tato třídní pozice v hospodářském systému pak generovala objektivní zájmy dělníků. Těchto zájmů si však dělníci nemuseli být vědomi: šlo tedy – v marxistickém smyslu – o tzv. „třídu o sobě“. Za určitých okolností toto prozatím latentní vědomí protikladných zájmů u námezdních pracujících a zaměstnavatelů mohlo dojít plného uvědomění. Z „třídy o sobě“ se tak v marxistickém slovníku stávala „třída pro sebe“ (úroveň 3). Kdy a za jakých okolností k této proměně docházelo, bylo závislé na konkrétních hospodářských,

16 JÜRGEN KOCKA, *Lohnarbeit und Klassenbildung. Arbeiter und Arbeiterbewegung in Deutschland 1800-1875*, Berlin-Bonn 1983, s. 23-28.

politických a kulturních podmínkách. Teprve v této situaci však mohlo vzniknout třídě uvědomělé dělnické hnutí, jehož součástí byla plná artikulace zájmů a vytvoření stabilních organizací pro jejich reprezentaci (úroveň 4).

I ve svém dalším historickém zpracovávání hybných sil a vnitřního členění utvářející se dělnické třídy Kocka zůstal věren konceptu tříd jakožto velkých společenských skupin, jejichž příslušníci sdílejí „ekonomické postavení a z toho vyplývající stejné zájmy (...) na tomto základě vnímají svou sounáležitost a podle toho jednájí“.¹⁷ Ve své analýze formování různých segmentů dělnické třídy v 19. století v Německu Kocka ukázal, že ústřední tendencí bylo ve všech případech prosazování námezdních vztahů, které měly fatální vliv na vývoj rodinných poměrů, podobu domácností, socializaci dělníků, jejich sociální i regionální mobilitu, vzdělání, religiozitu, svátky, právní postavení, konflikty a stávky, družstva, společné pokladny, odbory i politické strany. Námezdní vztahy zde tak zůstaly hlavním působícím faktorem, určujícím třídní pozici lidí a potažmo jejich zájmy, zkušenosti, podoby komunikace, vědomí sounáležitosti a podobný způsob života (dělnickou kulturu). Zjednodušeně řečeno – z *třídní pozice* povstávala *třídní identita*, která se pak za určitých podmínek stala základem kolektivního a solidárního *třídního jednání*, tedy dělnického hnutí.¹⁸

Tento proces Kocka začlenil do širšího historického kontextu, v němž ukázal založení národního státu, ústavní otázku a sociální konflikty jako důsledek první fáze industrializace. Řešení všech těchto problémů a krizí bylo v Německu výrazně komplikováno tím, že ve své plné naléhavosti vyvstaly všechny tyto problémy současně (ve 40.-70. letech 19. století) a nikoli – jako v jiných evropských státech – s větším časovým odstupem. Na Kockově koncepci německé zvláštní cesty v dějinách je tak zřetelně vidět, že strukturální analýza třídní společnosti se stala klíčem pro odhalení hlavních trajektorií a zátěží německých dějin.

Edward P. Thompson

Proti strukturálnímu determinismu se již v 60. letech 20. století začal formovat vlivný proud dějepisců, který kladl důraz na kulturní aspekty v utváření dělnické

17 JÜRGEN KOCKA, *Arbeitsverhältnisse und Arbeiterexistenzen. Grundlagen der Klassenbildung im 19. Jahrhundert*, Bonn 1990, s. 5

18 Tento Kockův model, v němž jsou lidé domněle redukováni na „výslednici kauzálního strukturálního kontextu“ a v němž se prý „jednající osoby a individua ponechávají stranou“, se stal zejména v 80. letech 20. století terčem kritiky ze strany kulturních historiků. Dobovou diskusi shrnuje například HANS MEDICK, „Missionaries in the Row Boat“? *Ethnological Ways of Knowing as a Challenge to Social History*, *Comparative Studies in Society and History* 29/1987, s. 76-98, cit. ze s. 77.

třídy. Největšího významu dosáhlo dílo britského historika Edwarda P. Thompsona, hlásícího se k neortodoxnímu výkladu Marxe, který se svěbytným způsobem pokusil vyrovnat s problémy strukturního výkladu vzniku dělnické třídy, resp. vyvarovat se mechanické aplikace ekonomicko-deterministických pouček marxistické teorie na historickou látku.

Thompson význam ekonomických determinant sice explicitně nepopřel, avšak v jeho pojetí byly hospodářské faktory zpřítomněny teprve prostřednictvím kategorie „zkušenosti“. Největší silou působilo Thompsonovo originální vymezení třídy, kladoucí důraz na zkušenosti a z nich plynoucí schopnost lidí artikulovat konfliktní postoje: „Třídou rozumím historický fenomén, propojující řadu disparátních a zdánlivě nespojených událostí, a to v hrubém materiálu zkušeností i ve vědomí. [...] Nevidím třídu jako strukturu ani jako kategorii, ale jako něco, co se fakticky děje (a co může být znázorněno, že se dělo) v sociálních vztazích. [...] A třída se děje, když nějací lidé v důsledku společných zkušeností (zděděných či sdílených) cítí a artikulují identitu svých zájmů jak mezi sebou, tak proti dalším lidem, jejichž zájmy jsou odlišné (a obvykle protikladné). Třídní zkušenost je velkou měrou determinována výrobními vztahy, do nichž se lidé rodí nebo do nichž nedobrovolně vstupují. Třídní vědomí je způsob, jímž jsou tyto zkušenosti pojmány v kulturních pojmech: zabudovány v tradicích, hodnotových systémech, myšlenkách a institucionálních formách. Můžeme rozeznat logiku v reakcích podobných skupin, které mají podobné zkušenosti, avšak nemůžeme koncipovat nějaký zákon. Třídní vědomí vzniká stejným způsobem na různých místech a v různých dobách, avšak nikdy úplně stejným způsobem.“¹⁹

Ohromný účinek, který Thompsonovo rozsáhlé pojednání o utváření anglické dělnické třídy vyvolalo v akademickém dějepisectví, souvisel právě s aplikací této svěbytné koncepce třídy na historickou látku. Rozvolnění přímého vztahu mezi dynamikou hospodářského rozvoje a dynamikou sociálního a kulturního života našlo svůj výraz například v pojetí vykořisťování, které se vzdalovalo obvyklým představám o marxistickém dějepisectví. Thompson kladl explicitní důraz na „kontinuitu politických a kulturních tradic v utváření komunit dělnické třídy“²⁰ a historicky sledoval spíše transparentnost narušených společenských poměrů – stížnosti na třídu zaměstnavatelů bez tradiční autority a povinností, na zvětšující se odstup mezi zaměstnavateli a dělníky, na transparentnost vykořisťování jakožto základu bohatství a moci, na ztrátu statusu dělníků a jejich závislost na výrobních nástro-

19 EDWARD P. THOMPSON, *The Making of English Working Class*, Harmondsworth 1978, s. 9-10.
20 E. P. THOMPSON, *The Making of English Working Class*, s. 211.

jích, na zaujatost práva, na disciplínu, monotónnost a délku pracovní doby, na ztrátu volného času, na vtěsnávání člověka do role nástroje.²¹ Ačkoli Thompson opakovaně zdůrazňoval, že vztah vykořisťování je více než jen úhrn stížností a vzájemných antagonismů, které přece nelze vytrhávat z kontextu výrobních vztahů, podob vlastnictví nebo státní moci, v jeho líčení nakonec fenomén vykořisťování vystupuje nikoli jako veličina, určená hospodářskými poměry, nýbrž jako vztah mezi lidmi opírající se o jazyk nového morálního řádu. Revize strukturálního pojetí tříd zde spočívala v tom, že námezdní vztahy ve výkladu ztratily postavení ústředního působícího faktoru a že se zde do popředí dostala schopnost historických aktérů artikulovat to, co pociťovali jako vykořisťování a co se pak stávalo základem pro nároky na odstranění útlaku. I z toho je vidět, že pro Thompsona „existují ekonomické vztahy v pocitech, vyjádřených příslušníky třídy. [...] Ekonomika jako úhrn objektivně existujících vztahů vystupuje jen v oslabené podobě – prostřednictvím kultury, prostřednictvím niterných zkušeností.“²² Thompson tak specifickým způsobem položil důraz na „třídní boj“ a „třídní vědomí“ v protikladu k chápání třídy jako objektivní sociálně strukturální kategorie. Odtud také pramenila jeho proslulá tvrzení, že „třída se fakticky děje“, tzn. se děje v sociální praxi (organizaci, rituálech, opozičním hnutí a radikálních významech), a že „utváření dělnické třídy je stejně tak skutečností politických a kulturních, jakož i hospodářských dějin“, tzn. že dělnická třída je objektem i subjektem svého vlastního vznikání.

Thompson se vymezoval proti ukvapenému ekonomickému redukcionismu i proti jeho jemnější podobě – sociálně strukturálnímu determinismu; vzpíral se pojetí ekonomiky jako struktury, jež určuje ostatní společenské dění, a do popředí naopak stavěl kulturní prvky společenské a hospodářské reprodukce. Díky tomu, že tato kniha vyvolala dlouhodobou diskusi, vyjadřoval se Thompson ke svému pojetí v pozdější době ještě mnohokrát.²³ Hlavními oponenty Thompsonova přístupu byli ve své době právě zastánci strukturálního pojetí, kteří mu vytýkali přeceňování kultury a třídního vědomí, tedy krátce „nadstavby“, a naopak podcenění sociálních a hospodářských determinant vývoje. Tito tzv. strukturální marxisté zdůrazňovali

21 E. P. THOMPSON, *The Making of English Working Class*, s. 221n.

22 RICHARD JOHNSON, *Critique. Edward Thompson, Eugene Genovese, and Socialist-Humanist History*, *History Workshop Journal* 6/1979, s. 91.

23 Srov. především EDWARD P. THOMPSON, *The Poverty of Theory: or an Orrery of Errors*, London 1978. Thompson se zde vyrovnává především s pozicemi francouzského strukturalistického marxismu; v doslovu (s. 287-303) pak v návaznosti na kritiku, která se snesla na jeho přístup, dále rozvádí svůj koncept zkušenosti.

význam objektivní struktury, tzv. „základny“, pro utváření a proměnu třídní společnosti: „Třídy jsou funkčně odvozeny z výrobního procesu jako celku. Nejsou jeho subjekty, naopak jsou determinovány jeho podobou.“²⁴ Přestože klasici marxistického strukturalismu (L. Althusser a E. Balibar) neusilovali o zcela plochý ekonomismus, je z jejich pozice jasně patrné preferování procesu výroby jakožto určujícího prvku historického procesu.

Diskurzivní konstrukce reality

Jiný proud kritiky Thompsona naopak na jeho kulturalismus navázal s cílem využít konceptu zkušenosti, jenž je v *Utváření anglické dělnické třídy* obsažen, k radikalizaci kulturní podmíněnosti lidského jednání. Představitelé tohoto směru bývají obvykle označováni za post-strukturalisty, post-modernisty, radikální kulturalisty apod. (ve výše zmíněné periodizaci právě tito autoři reprezentují onen třetí proud). V jejich kritice však můžeme nalézt námitku, že důraz na třídní diferenciaci společnosti zatlačuje ostatní zdroje identity v současnosti i minulosti (náboženství, národní příslušnost apod.). Tento druh kritiky však není specificky „postmoderním“ vynálezem, nýbrž, můžeme říci, všeobecnou a nejběžnější námitkou proti výkladu sociální stratifikace založené na třídní příslušnosti. Za inovativní naopak můžeme považovat důraz „postmoderních historiků“ na diskurzivní konstrukci reality, jejich kritiku Thompsonova pojetí „zkušenosti“ z lingvistických pozic, dále důraz na prioritu politiky před ekonomikou a částečně též genderové aspekty geneze dělnické třídy.

Vztažným bodem této kritiky byla radikální proměna v pojetí jazyka. Jazyk totiž v tomto modelu nezajišťuje poznání o nějaké věci, stojící mimo něj, není „nástrojem“ nezaujaté reflexe. Významy, které jako historikové užíváme i které u historických aktérů rekonstruueme, se utvářejí vztahem k jiným slovům a významům, nikoli vztahem k označovaným jevům. Nadto podle tohoto modelu nelze plně získat systematické vědění o tom, co jednotlivá slova, věty, konstrukce atd. přesně znamenají; působení slov lze naopak nejlépe postihnout na základě rekonstrukce toho, co sledovaný (anebo také náš) text potlačuje nebo vypouští. Pouze tak lze podle

24 Srov. ETIENNE BALIBAR, *The Basic Concepts of Historical Materialism*, in: *Reading Capital*, (edd.) Louis Althusser, Etienne Balibar, London 1972, s. 267. Námitky vůči strukturálnímu marxismu Thompson shrnul především ve své práci *The Poverty of Theory*. Stručné shrnutí diskuse podávají IRA KATZNELSON, ARISTIDE ZOLBERG, *Working-Class Formation: Nineteenth-Century Patterns in Western Europe and the United States*, Princeton 1986, s. 7-9.

historiků, inspirovaných post-strukturalistickými konceptuálními návrhy, postihnout způsoby, jimiž se konstituují významy, které pak historickým aktérům (anebo nám) umožňují dílčí a vždy přechodné porozumění. Ve vztahu k historickým analýzám třídní diferenciaci se tento konceptuální posun projevil zejména zaměřením historiků na implicitně přítomná vyloučení a potlačované významy, které v sobě pojem třídy obsahoval či obsahuje: „Pojmy jako třída se vytvářejí prostřednictvím diference. [...] Kategorie ‚dělnická třída‘ spočívá nejen na negativním protikladu (kapitalisté, aristokraté), ale též na pozitivním zahrnutí (námezdní pracující, politicky nezastoupení) a také na vyloučení (těch, kteří nemají žádný majetek ze své práce, tj. žen a dětí).“²⁵

Již zde se samozřejmě může objevit námitka, že namísto sociálně-strukturálního (Kocka) nebo sémantického (Thompson) determinismu se zavádí determinismus lingvistický, či dokonce diskurzivní redukcionismus.²⁶ V návaznosti na vnímavost vůči tomuto podezření lze dnes rozlišit „silnější“ verze postmoderní historiografie, sledující zlomy ve významech, jejich sémantickou mnohoznačnost a svou povahou nahodilé proměny v interpretacích (P. Joyce) a „slabší“ pojetí, které klade důraz spíše na autonomii sémantických celků a jejich význam pro sebe-identifikaci a jednání historických aktérů (G. Stedman Jones). Příslušnému rozhodnutí pro „silnější“ nebo „slabší“ verzi pak zpravidla podléhá i pojetí diskurzu buď jako souboru kategorií, v nichž se generují významy, konstruuje zkušenost a utváří subjektivita,²⁷ nebo – v oslabenější verzi – jako „souboru kategorií, pojmů a principů, jejichž prostřednictvím individua uchopují a pojmenovávají realitu a jejichž prostřednictvím uskutečňují své sociální jednání v dané historické situaci“.²⁸ Oběma těmito verzím je však společné, že nepojímají jazyk jako „zrcadlo“ svou povahou svébytné a od jazyka oddělené reality, nýbrž jako její integrální součást, která ji utváří a diferencuje.

25 JOAN W. SCOTT, *On Language, Gender and Working-Class History*, in: *The Industrial Revolution and Work in Nineteenth-Century Europe*, (ed.) Lenard R. Bernstein, London-New York 1991, s. 169.

26 Historikové, rozvíjející post-strukturalistické konceptuální návrhy, někdy sami toto slabé místo – tedy možnost zavedení lingvistického determinismu – reflektují a důsledně se od možného diskurzivního dogmatismu distancují – srov. JOAN W. SCOTT, *The Evidence of Experience*, *Critical Inquiry* 17/1991, s. 773-795, zde s. 793.

27 Odtud důraz na genderové, etnické, rasové, sexuální a další kategorie, v nichž teprve – integrací jednajících lidí do těchto předstrukturovaných kategorií – mohou vůbec vznikat zkušenosti, které pak retrospektivně rekonstruujeme: srov. J. W. SCOTT, *The Evidence of Experience*, zejména s. 793.

28 M. A. CABRERA, *Postsocial History. An Introduction*, s. 22.

Třídní zkušenost a třídní vědomí

Jak bylo ukázáno výše, Thompson se vymanil z marxistického ekonomismu prostřednictvím empiricky založeného pojmu zkušenost. V 60. letech tento přístup působil velmi inovativně, neboť umožňoval rozšířit spektrum sledovaných jevů a přesunout důraz od zkoumání velkých kolektivů, vývoje odborového hnutí a socialistických politických stran ve prospěch rozličných prožitků a projekcí obyčejných lidí, kteří se mnohdy nacházeli třeba i na okraji společenského dění.²⁹ Nadto se Thompsonovi podařilo velmi originálním způsobem – poukazem na skutečnost, že průmyslová revoluce nepřišla do beztvaré sociální masy, nýbrž mezi svobodně zrozené Angličany – rehabilitovat politickou dimenzi utváření dělnické třídy a vyzvednout důležitost politického útlaku pro artikulaci nároků na jeho odstranění.³⁰

Jako výkladové pojítko mezi sociálním bytím a třídním vědomím Thompsonovi posloužila kategorie „zkušenosti“. Právě na ni pak historici, kteří se inspirovali post-strukturalistickými konceptuálními návrhy, zaměřili svou pozornost, spojující uznání s kritikou: podle nich byla Thompsonova „zkušenost“ dána z hlediska jazyka neproblematicky (Jones), vykazovala známky kumulativní a homogenizující kategorie pro konstituci třídního vědomí (Scottová) a zakrývala skryté marxistické předpoklady o základně a nadstavbě (Sewell).³¹ W. Sewell rozborem *Utváření anglické dělnické třídy a Bídy teorie* zdůraznil, že Thompson přes všechno důraz na konstitutivní význam kultury nakonec neopustil předpoklad objektivně existující struktury: zkušenost se u Thompsona nakonec „ukazuje [jen] jako médium, prostřednictvím něhož se struktura realizuje v existujících historických lidských subjektech“.³² Přestože se z marxistického hlediska na první pohled zdá *Utváření anglické dělnické třídy* značně revizionistické, považuje jej Sewell za velmi blízké formulacím *Komunistického manifestu*. Vždyť i tam jsou základem výkladu kapitalistické výrobní vztahy, jež dávají vzniknout třídním bojům, v nichž se proletariát sebeuvědomuje jako třída. Přestože Thompson odmítal determinismus ve vazbě základny a nadstavby, ve skutečnosti nenabídl žádný alternativní výklad. Podle Sewella pouze oslabil určující význam základny a zdůraznil význam aktivity jed-

29 E. P. THOMPSON, *The Making of English Working Class*, s. 13.

30 E. P. THOMPSON, *The Making of English Working Class*, s. 211-219.

31 GARETH STEDMAN JONES, *Languages of Class. Studies in English Working Class History 1832-1982*, Cambridge 1983, s. 7n.; J. W. SCOTT, *The Evidence of Experience*, s. 785; WILLIAM H.

SEWELL, *Thompson's Theory of Working-class Formation*, in: E. P. Thompson: *Critical Perspective*, (edd.) Harvey J. Kaye, Keith McClelland, Cambridge-Oxford 1990, s. 50-77.

32 W. H. SEWELL, *Thompson's Theory of Working-class Formation*, s. 60.

notlivců. Myšlenkové směry navazující na T. Paina, metodismus či tradiční solidarita dělníků nebyly pouhými deriváty způsobu výroby, nýbrž svébytnou kauzální silou. Zařazením všech těchto systémů pod kategorii zkušenosti prý však Thompson nereflektoval závislost svého pojetí na předpokladu výrobních vztahů jakožto základny. Sewell ve své kritice naopak zdůrazňoval relativně samostatné působení kulturního, institucionálního či politického systému v rámci historického vývoje, resp. obecněji sociální změny.³³

Navzdory dílčím odlišnostem v argumentaci byla pro historiky, kteří se inspirovali z „postmoderního“ myšlenkového arzenálu, vždy společná snaha umístit kategorii kultury na počátek reflexe minulosti a ptát se na *původ* zkušenosti, na historické možnosti její formulace, tzn. na takové diskurzivní události či procesy, v nichž docházelo ke vzniku příslušných významů, zkušeností či identit. Jinými slovy, „třídění zájem je konstituován spíše diskurzivně než materiálně“.³⁴ Úkolem historiků bylo postihnout takové diskurzivní praktiky a události, které vedly ke konstituci „tříděního vědomí“, a staly se tak základem formování příslušné sociální třídy.

G. Stedman Jones

Utváření tříděního vědomí bylo v pojetí kulturalisticky orientovaných historiků více kontingentní záležitostí – nutnost uvědomovacího procesu, vyvozená z ekonomické základny, se zde významně oslabil. V takovém smyslu pojednává o dělnické třídě G. Stedman Jones. Ve svých textech výslovně považuje třídu za *diskurzivní konstrukci*, která postrádá jakoukoli ontologickou realitu – třída tedy není primárně dána hospodářskými podmínkami. Namísto převažujícího vysvětlování konkrétní podoby politiky z pre-existentní dělnické třídy se zde užívá opačný výkladový postup; jazyk konstituující společnost rozdělenou na třídy vyvozuje právě z této politiky a nikoli z faktické existence dělnické třídy v kapitalismu.³⁵ Třídění jazyk tedy předchází existenci třídy. Dělnická třída vzniká teprve v momentě, kdy je jako dělnická třída pojmenována, tzn. diskurzivně vyčleněna.³⁶

33 W. H. SEWELL, *Thompson's Theory of Working-class Formation*, s. 63

34 LAURA FRADER, *Dissent Over Discourse: Labor History, Gender and the Linguistic Turn*, *History and Theory* 34/1995, č. 3, s. 213.

35 G. S. JONES, *Languages of Class. Studies in English Working Class History 1832-1982*, s. 8.

36 Proto například Dror Wahrman, když obdobným postupem studoval diskurzivní konstrukci střední třídy v Anglii za průmyslové revoluce, zdůraznil, že historici ignorují „stupeň svobody, která fakticky existuje v prostoru mezi sociální realitou a její reprezentací“ – srov. DROR WAHRMAN, *Imagining the Middle Class. The Political Representation of Class in Britain 1780-1840*, Cambridge 1995, s. 6.

Tímto je ale celá stavba marxistické teorie postavena – metaforicky řečeno – „z nohou na hlavu“. Nadto podle Jonese vědomí či artikulované zájmy neprodukují politiku, tzn. nestojí v jejím pozadí jako určující determinanta, nýbrž naopak teprve politika produkuje uvědomění.³⁷ Jones, podobně jako většina historiků inspirovaných postmoderními podněty, nepopíral význam strukturálních předpokladů ve prospěch nějakého lingvistického fundamentalismu. Jádrem jeho poselství byl spíše důraz na skutečnost, že ke strukturaci sociální skutečnosti dochází pouze a teprve v jazyku. Nadto Jones historicky dokládá pluralitu těchto navzájem konkurenčních jazyků, z nichž některé se prosadily a jiné nikoli.

Zejména ve své studii o anglickém chartismu Jones přesvědčivě ukázal badatelskou a výkladovou užitečnost svého přístupu. V této studii zpochybnil pojetí chartistického hnutí jako třídního dělnického hnutí, jak bývalo obvykle vykládáno nejen v marxistické historiografii. Analýza jazyka chartistů vedla Jonese k závěru, že diferenciaci společnosti v jejich chápání neprobíhala dominantně po linii zaměstnavatel kontra zaměstnanec, tzn. na základě protikladu mezi kapitálem a prací, nýbrž po linii parlamentně zastoupený kontra nezastoupený.³⁸ Chartismus byl ideologicky daleko více vázán tradicemi britského radikalismu, jehož kořeny sahají hluboko do 60. a 70. let 18. století, než nějakou podobou socialismu. Radikalismus přitom nebyl ideologií konkrétní třídy – jeho slovník byl spíše slovníkem politicky vyloučených lidí. Pojmy „lid“ či „národ“ byly stavěny proti monopolním držitelům parlamentní reprezentace a politické moci: až druhotně pak proti ekonomické moci, jež s tím byla spojena. „Neboť to, že se chartismus stal dělnickým hnutím, nepramenilo z vůle předáků, nýbrž se dělo nevyhnutelně – jako důsledek jeho slábnoucí schopnosti přesvědčit významnější část středních tříd o uskutečnitelnosti tohoto stanoviska a přitažlivosti jeho sociálních vizí. Chartismus nakonec ztrácel i loajalitu podstatné části dělnické třídy. [...] Primárním rozlišením nebyl rozdíl mezi vládoucími a vykořisťovanými třídami v ekonomickém smyslu, ale spíše rozdíl mezi uživateli a obětmi korupce a monopolu na politickou moc.“ Ideálem anglického radikalismu byla nějaká forma více méně rovnostářské společnosti, kterou by obývaly jen produktivní vrstvy a která by vyžadovala jen minimální vládu.³⁹ Chartisté obohatili radikalistickou ideologii ve dvou bodech – v tom, že *lid* ztotožnili s pracujícími (dělníky) a že kvůli whigovské „revoluci ve správě“ z první poloviny 30. let 19. století, která byla silně inspirována benthamovským utilitaris-

37 G. S. JONES, *Languages of Class. Studies in English Working Class History 1832-1982*, s. 19.

38 G. S. JONES, *Languages of Class. Studies in English Working Class History 1832-1982*, s. 106.

39 G. S. JONES, *Languages of Class. Studies in English Working Class History 1832-1982*, s. 168-169.

mem, potlačujícím anglické samosprávné lokální tradice, zvýraznili rezervovanost ke státu.⁴⁰ Ve své rozsáhlé studii Jones přesvědčivě ukázal, že chartismus je zapotřebí považovat nikoli za první skutečně třídní dělnické hnutí, jak bývá obvykle interpretováno, nýbrž spíše za pozdní fázi anglického radikalismu.

Patrick Joyce

Rozrušení přímého formativního vztahu mezi sociálními strukturami a kulturními vzorci bylo východiskem i pro P. Joyce a jeho analýzu proměn dělnické třídy ve viktoriánské Anglii.⁴¹ Namísto třídních pozic nebo třídního vědomí podrobil P. Joyce zevrubné analýze jazyk dělnické třídy, resp. *pluralitu jazyků a identit*, které se – ve vztahu k politice, k práci, ke kultuře atd. – vzájemně překrývaly, nebo spolu dokonce soupeřily. Zájmy dělnické třídy v tomto pojetí obdobně jako u G. Stedmana Jonese nevystupují jako prodloužení hospodářských pozic ani jako automatický výraz zkušeností dělníků, nýbrž jako konstrukt, který svou podobu dostával v nejednoznačném a imaginativním užívání již existujících a známých hodnot a symbolů. Jak schopnost dělníků artikulovat své zkušenosti, tak jejich ambice tedy byly utvářeny *jazykově*: pluralita významů a hodnot, které často ani nebyly explicitně zmiňovány ze strany oficiálních organizací, tak byla předpokladem proměny dílčích a rozporných zájmů v solidární a politická společenství.

Joyce hovořil o „imaginary insitution of society“ a s odvoláním na C. Castoriadise zdůrazňoval, že zde pojem „imaginary“ nemá význam čehosi fiktivního, resp. imaginárního.⁴² Toto pojetí chce spíše radikálně oslabit ontologické založení společenských vztahů a ukázat společnost jako historický konstrukt, jako diskursivní konstrukci, povstávající ze „způsobů v myšlení“ lidí. Proto Joyce zdůrazňoval, že významy jsou vynalézány, nikoli nalézány.⁴³ Zakotvenost společenských vztahů v jazyku je určující jak pro analýzu tříd, tak celé společnosti: „Uznání diskursivní povahy sociálního podkopává ideu společenské totality. Nelze doložit žádnou přesahující koherenci v politice, ekonomice nebo sociálním systému. Jediné, co je, jsou

40 G. S. JONES, *Languages of Class. Studies in English Working Class History 1832–1982*, s. 173.

41 PATRICK JOYCE, *Visions of the People. Industrial England and the Question of Class 1848–1914*, Cambridge 1991.

42 PATRICK JOYCE, *Democratic Subjects. The self and the social in nineteenth-century England*, Cambridge 1994, s. 4. Analogickou argumentaci zaujal v teorii moderního nacionalismu B. Anderson, když hovořil o národu jako o „imagined community“ (myšleném společenství) – BENEDICT ANDERSON, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London-New York 1991.

43 P. JOYCE, *Democratic Subjects*, s. 11.

jednotlivé případy (texty, události, ideje atd.), jež se nacházejí v určitém sociálním kontextu, který je zásadní pro jejich význam. Avšak neexistuje žádná struktura, která by se nacházela v jejich pozadí a k níž by se tyto případy vztahovaly jako její vyjádření či účinek.⁴⁴ Právě v tomto přístupu je patrná radikalita „postmodernistické“ revize sociální a kulturní historie, jež zcela pochopitelně postihla i kategorii třídy, jak s ní pracovaly předchozí generace historiků.

Kriticky je zapotřebí poznamenat, že i u Joyce poněkud kolísalo pojetí diskurzu mezi jeho „silnější“ a „slabší“ variantou – mezi diskurzem jako souborem předstrukturovaných kategorií, hierarchizujících pojetí světa a vnímání subjektivity, a diskurzem jako širokým souborem výpovědí, které reprezentují sociální řád. V Joycově empirickém líčení se někdy dokonce stírala hranice mezi původně vytyčenou analýzou diskurzu a tradičními dějinami idejí.

Významným výsledkem Joycovy analýzy však bylo historické prohloubení Thompsonovy teze, že v utváření dělnické třídy hrálo klíčovou roli přepracovávání starších kategorií a mýtů (zejména představy o „the English people“) do podoby nové společné sociální identity, „zhmotněné“ v mobilizaci lidí. Joycovi se zde nadto podařilo ukázat, že dotvoření dělnické třídy nelze datovat k období kolem roku 1830, jak se domnívala většina starších historiků, nýbrž že se dělnická třída i v pozdějším období dále „dotvářela, přetvářela a rozkládala“ v důsledku proměn diskurzů, jež užívala pro svou sebe-definici a vymezení.

Důležitým výsledkem zkoumání, který však Joyce vzdaloval od původně vytyčených „postmoderních“ cílů, byla právě nepotlačitelná *návaznost* klíčových hodnocení a podob jednání v utváření a vnitřních proměnách dělnické třídy (zejména užívání vzoru „anglického lidu“ a jeho význam pro artikulaci „třídních zájmů“): prvek kontinuity v jednání aktérů Joycovi vnitřně oslaboval jeho původní odmítnutí jakékoli koherence ve vývoji společnosti; naopak nastolil naléhavé otázky, jimiž se sociální historikové snaží zabývat i v dnešní době.

Z těchto důvodů se autoři, jejichž badatelské cíle byly spojeny s post-strukturalistickými návrhy, dnes zpravidla omezují na vyzvedávání užitečnosti těchto motivů spíše v epistemologickém poli: i podle Joyce byla největším přínosem „postmodernismu“ neodlišitelnost událostí, struktur a procesů minulosti od podob dokumentární reprezentace, konceptuálního uchopení a historických diskursů, které utvářejí naše obrazy.⁴⁵ V poslední době Joyce své „postmoderní“ založení oslabil do té míry, že zdůrazňuje především naši hodnotovou situovanost jakožto historiků,

44 PATRICK JOYCE, *History and Post-Modernism*, Past and Present 133/1991, s. 204-209, zde s. 208.

45 P. JOYCE, *History and Post-Modernism*, s. 208.

z ní však nevyvozuje domněle fatální nemožnost koherentního poznání nebo fundamentální nahodilost diskursivně podmíněné historie, ale naopak nutnost debaty o hodnotách a potřebnost racionální kritiky.⁴⁶

Otázkami, které se týkají návaznosti v subkulturních sémantikách, ve způsobech jednání a formách skupinové identifikace, je vyznačen terén nejnovějších historiografických debat o podobách třídní diferenciaci a přetváření třídních identit. Přitom se zdá, že význam sporů o *definici* tříd – prostřednictvím námezdních vztahů, posunů v sémantice nebo zlomů v diskurzu – poněkud ustupuje do pozadí. Naléhavými se naopak stávají otázky geneze a vnitřní diferenciaci hodnocení, umožňujících identifikovat utrpení jako sociální problém a zakládajících nové způsoby uznání nejrůznějších nároků na sebeuskutečnění lidí.⁴⁷

Historické analýzy třídní diferenciaci zde mohou poskytnout významné podněty – zejména tam, kde jsou tematizovány proměny v podobách identifikace aktérů a jejich kolektivního (třídně specifického) jednání. Užitečnost těchto analýz je přitom závislá na tom, zda dokážou využít výhod výše zmíněných přístupů – „postmoderní“ důraz na pluralitu jazyků, „kulturalistické“ ohledy na skutečnost, že étos není prostým prodloužením základní struktury, i „strukturálně-historické“ připomenutí, že tento étos v dlouhodobější perspektivě přece jen kopíruje vývoj materiálních vztahů a spoluurčuje naše snahy o porozumění současnosti i minulosti. Zdá se, že všechny zmíněné podněty a inovace je dnes třeba zapracovat do nového teoretického rámce, který by do sebe pojal jak explanační potenciál, zohledňující výsledky historických analýz třídní diferenciaci a „třídního vědomí“, tak možnost historizovat naši vlastní situovanost.

Současné společenské a politické problémy nám jasně ukazují, že dnes stojí za to připomínat podoby a vývoj „třídní politiky“,⁴⁸ hlouběji se zabývat uplatňováním hodnot v praktickém kolektivním jednání lidí,⁴⁹ nebo se pokoušet o historizaci idealizovaných obrazů minulosti, současnosti i budoucnosti.⁵⁰ Tento posun je dalším a doufejme významným krokem ve snahách o uvážlivé rozhodnutí pro určitou verzi reflexe a současnou historizaci vztažných bodů našich vlastních analýz.⁵¹

46 PATRICK JOYCE, *History and Post-Modernism, More Secondary Modern Than Postmodern*, Rethinking History 5/2001, s. 367-381, zde s. 368.

47 GARETH STEDMAN JONES, *An End to Poverty? A Historical Debate*, London 2004.

48 R. RORTY, *Back to Class Politics*.

49 K tomu srov. RICHARD BIERNACKI, *Language and the Shift from Signs to Practices in Cultural Inquiry*, History and Theory 39/2000, s. 289-310.

50 G. S. JONES, *An End to Poverty?*

51 Tato studie je součástí řešení VZ MSM 0021620827 „České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes“, jehož nositelem je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.